Prof. Dr. Mustafa Öztürk, günümüz Osmanlı-Türk tarih yazıcılığının önde gelen isimlerinden birisidir. 1980'lerden bu yana bilimsel çalışmaları ile Osmanlı sosyal ve iktisat tarihi alanına farklı bakış açıları getirmiştir. Özellikle Osmanlı para sistemi ve fiyat tarihi konusunda mütehassıs bir isimdir. Osmanlı tarihi araştırmalarını eserleri ile zenginleştirmesinin yanı sıra pek çok öğrencisini de tarihçi olarak akademik hayata kazandırmıştır. Profesör Öztürk, arşiv kaynaklarını ustaca okuyup mukayeseli olarak yorumlama bilgisine sahip olduğu için Annales ekolünün Türkiye'deki önemli temsilcilerinden birisi olarak rahatlıkla ifade edilebilir. Ele aldığı herhangi bir konu spesifik de olsa her zaman büyük resmi görmeye çalışmış, öğrencilerine hep bu yönde telkinlerde bulunmuştur. Bu bakış açısı çalışmalarında kendini açıkça göstermektedir.

Öğrencileri ve çalışma arkadaşları tarafından kendisine armağan olarak hazırlanmış iki ciltlik bu kitapta, başta Osmanlı-Türk tarihinin çeşitli dönemleri olmak üzere Profesör Öztürk'e dair anı ve yorumlar ile onun akademik tarihçiliğe yapmış olduğu katkıları da içeren birbirinden seçkin makalelere yer verilmektedir.

TK. ISBN: 978-625-7059-79-4
ISBN: 978-625-7059-80-0
9 786257 059800



Prof.Dr. Mustafa Öztürk Onuruna

Tarih Yazıları - 1



EDİTÖRLER
IŞIL IŞIK BOSTANCI
AYŞE GÜL HÜSEYNİKLİOĞLU
AYŞE DEĞERLİ
ORHAN KILIÇ



Prof.Dr. Mustafa Öztürk Onuruna

Tarih Yazıları 1

Essays in Honour of Professor Mustafa Öztürk / Volume - 1

EDİTÖRLER: IŞIL IŞIK BOSTANCI-AYŞE GÜL HÜSEYNİKLİOĞLU-AYŞE DEĞERLİ-ORHAN KILIÇ



ideal
Kültür Yayıncılık

Prof. Dr. Mustafa Öztürk
Onuruna

TARİH YAZILARI I

Essays in Honour of
Professor Mustafa Öztürk
Volume I

ideal
Kültür Yayıncılık

Prof. Dr. Mustafa Öztürk Onuruna

TARİH YAZILARI
I

Genel Yayın Yönetmeni | **Ahmet Dündar**
Yayın Yönetmeni | **Zeynep Yeşilova**
Editörler | **Işıl Işık Bostancı**
Ayşe Gül Hüseyniklioğlu
Ayşe Değerli
Orhan Kılıç
Kapak Tasarımı | **Yunus Karaaslan**
Sayfa Düzeni | **İdeal Ajans**

1. CİLT ISBN: 978-625-7059-80-0
TAKIM ISBN: 978-625-7059-79-4

İDEAL KÜLTÜR YAYINCILIK
Reklam ve Organizasyon San. Tic. Ltd. Şti.
Topkapı Mah. Kahalbaşı Sok: No:31/1
Fatih - İstanbul
Tel: +90 212 528 85 41
Faks: +90 212 528 85 47
www.idealkultur.com
bilgi@idealkultur.com
Kültür Bakanlığı Sertifika No: 46699

Baskı ve Cilt | **Vadi Basım Grafik**
Sertifika No: 47479

Basım Tarihi: Aralık 2021



Esere Ait Kütüphane Katalog Kartına Karekodu Okutarak Ulaşabilirsiniz.



Prof. Dr. Mustafa Öztürk
Onuruna

TARİH YAZILARI
I

Essays in Honour of Professor Mustafa Öztürk
Volume I

Editörler
Işıl Işık Bostancı
Ayşe Gül Hüseyniklioğlu
Ayşe Değerli
Orhan Kılıç

ideal
Kültür Yayıncılık

İçindekiler

III. BÖLÜM

KLASİK VE YENİ KLASİK DÖNEMDE OSMANLI DEVLETİ: SOSYAL ve EKONOMİK TARİH

IV. BÖLÜM

MODERN DÖNEMDE OSMANLI DEVLETİ: SİYASİ, SOSYAL ve EKONOMİK TARİH

Düzenleme Kurulu

Irak Yahudileri

Iraqi Jews

Sungur Doğançay*

GİRİŞ

Irak Yahudileri modernleşme dönemine Iraklı Araplardan daha evvel girdiler ve buna daha iyi adapte oldular. Bilhassa ekonomi ve eğitim alanında katlettikleri ilerleme Yahudi toplumunda refahı ve dünya görüşünü olumlu manada etkiledi. Irak halkı ise ekonomik ve kültürel bakımdan Yahudilerin gerisinde kaldı. Ayrıca Yahudiler azınlıkta olmalarına rağmen asimile olmadılar ve Yahudi geleneklerinden uzaklaşmadılar. Avrupa'daki Yahudilerle mukayese edildikleri zaman Avrupa Yahudilerinin Avrupa toplumundan etkilendikleri hatta bir kısmının asimile olduğu görülür. Burada da Yahudiler modernleşmeye çevreleri ile eş zamanlı olarak başlasalar bile azınlık olmaları, Avrupa devletlerinin idari anlamda kontrolü ellerinde daha iyi tutmaları önemli rol oynar. Halbuki Irakta Osmanlı idaresi gayet izafiydi. 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Irak Yahudileri devlet kademelerinde önemli mevkilerde bulunuyorlardı.

İngiltere'nin bölgeyi işgali ve burada kurduğu manda yönetimi döneminde bu durum daha da belirginleşti. Yahudilerin Batı lisanlarını bilmeleri, ticarette ehil olmaları, bankacılık, finans sektörlerinde uzmanlıklarını ispat etmeleri eğitime önem vermeleri Irak'ta önemli pozisyonlara gelmelerini kolaylaştırdı. Özellikle 1920-1930 arası dönemlerde Irak Yahudileri altın çağını yaşadılar. Lakin bundan sonra rüzgârın yönü değişmeye, kötü hadiseler bir biri ardına gelmeye başladı. Onlar için en üzücü olanı 1-2 Haziran 1941'de yaşandı. Bu

* Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, sungur.dogancay@dicle.edu.tr, ORCİD:/0000-0001-8291-3775

hadiseye sonradan *Farhud* adı verildi (ilerleyen sayfalarda bu olay hakkında bilgi verilecektir). Oysa Osmanlı idaresi altında bu ve buna benzer insanlık dışı herhangi bir muamele ile karşılaşmamış, tam tersi devletten itibar görmüş ve devletin önemli kademelerinde yer almışlardı.

Nihayet bu hadise Yahudilerin kalabalık topluluklar halinde Irak'ı terk ederek 1948'de kurulan İsrail'e yerleştiler. Geride kalan Yahudiler ise zaman içerisinde Irak'taki muhtelif şehirlere dağıldılar ve ülkenin bir parçası haline geldiler.

1. Yahudi Nüfusu

Irak bölgesindeki Yahudilerin çoğunluğunun üç ana şehir olan kuzeyde Musul, merkezde Bağdat ve güneyde ise Basra'da yaşadıkları müşahede edilmektedir. Irak Yahudilerinin tarihi boyunca bu üç şehirden, en kalabalık Yahudi nüfusa sahip olanı Bağdat'tı. Otuz yıllık zaman aralığında yapılan ilk nüfus sayımı da bunu doğrulamaktadır.

Tarihsel süreçte bölgede ticari potansiyel artınca nüfus hareketliliği de buna bağlı olarak arttı. Bu nedenle Irak şehirlerinde nüfus oranları ile ilgili kesin rakamlar verilememektedir[2].

Yahudiler Irak'ta İngiltere mandasına kadar ürkek davranıyorlardı. Özellikle kuzey bölgelerinde kendilerini korunmaya muhtaç hissediyorlardı*. Ticaret, ziraat yapabilmek ve mallarını koruyabilmek için yerel nüfuzlu Müslümanların himayesine muhtaçtılar. Lakin yıllar geçtikçe daha güneye göç etmeye başladılar[3]. Bu da kuzeyden güneye nüfus hareketliliğini hızlandırdı.

Nüfus değişmesine etki eden bir başka etken de kolera, veba ve tifo gibi salgın hastalıklardı. Mesela 1830'da Irak'ta veba salgını ortaya çıkmış ve şehirleri adeta harabeye çevirmiş, şehirlerin nüfusunun kahir ekseriyetinin ölümüne yol açmıştı. Basra'da salgından önce yaklaşık üç bin olan Yahudi nüfusu, salgın nedeniyle elliye kadar düşmüştü. Benzer durum Müslüman nüfus için de geçerliydi. Din, dil, ırk ayrımı yapmayan salgın, onları da derinden etkilemişti.

2 Moshe Gat, "The Socio-Economic Patterns Of Iraqi Jewry in The Twentieth Century", *Jewish Political Studies Rewiev,* X/1-2 (Spring 1998), s. 21.

* İngiltere'nin Bağdat konsolosluğunun 1855 tarihli raporu Yahudiler'in durumu hakkında oldukça olumsuz bilgiler içermektedir. "*Musul ve Bitlis arasındaki tüm araziyi kontrol eden Bohtan Kürtleri, Zaho'da ellerine düşmüş olan Yahudiler ve Hıristiyanları hunharca katlediyorlar. Adı geçen bölgede zaten çoğunlukla bu iki dine mensup olanlar yaşıyor. Her ne kadar mülkleri az olsa da insanlar, buradan çekilmeleri için en dehşet verici işkencelere tabi tutuluyor ve nihayetinde katlediliyorlar. Kadınlar ise yine Kürt askerlerin insanlık dışı muamelelerine maruz kaldılar. Eminim ki, Zaho'nun yanı sıra Kürtlerin elinde her nerede Yahudi ve Hıristiyan varsa en dehşet verici şekilde katledildiler…*" Foreign Office 78/1115, No: 1, s. 210-213, 06.01.1855

3 Hayim Josef Cohen, "The Anti-Jewish Farhud in Baghdad, 1941", *Middle Eastern Studies,* 3 (1966), s. 3.

Basra'nın kaderinin değişmesi, insan ve ticari hareketliliğin artması için Süveyş Kanalı'nın açılması ve Basra Körfezi'nin canlanmasını beklemek gerekti. Gerçi bu durum kuzeyi olumsuz etkilese de mevcudu değiştirmedi[4].

19. yüzyılın ortasında Yahudi nüfusun çoğu Bağdat'ta yaşıyordu. Bundan başka Musul ve Basra'da da Yahudi nüfusu vardı. Süveyş Kanalı'nın açılışı Musul ve Bağdat'tan Basra'ya göç hareketini başlattı. Bu tarihten itibaren Basra'da Yahudi nüfusu artış göstermiştir[5].

1912 tarihli Musul Salnamesi Musul'un Yahudi nüfusunu 741 kadın 6.946 olmak üzere toplamda kayıtlı nüfusu 7.687 olarak vermektedir. Sancaklara göre bu nüfusun dağılımı ise şöyledir:

Musul Sancağı: 578 kadın, 3.096 erkek

Kerkük Sancağı: 160 kadın 3.071 erkek

Süleymaniye Sancağı: 3 kadın 779 erkek[6].

Birinci Dünya Savaşı arifesinde Bağdat'ın toplam Yahudi nüfusu yaklaşık 40-50.000, tüm Irak'ın toplam Yahudi nüfusu ise yaklaşık 80.000 idi[7].

1920'deki resmi nüfus sayımına göre 2.849.283 olan toplam Irak nüfusunun 87.488'ini yani %3.1'ini Yahudiler oluşturuyordu. Basra, Amare, Divaniye gibi güney Irak şehirlerinde yaklaşık 17.700 Yahudi vardı ve bunların 5.928'i Basra'da yaşıyordu. Erbil, Kerkük, Musul ve diğer yerleri içine alan Irak'ın kuzeyinde 13.835 Yahudi vardı ve bunların 7.635'i Musul'da yaşıyordu. Kalanı Irak'ın merkezindeydi. Bunların ise büyük çoğunluğu Bağdat'ta yaşıyordu ve 55.953 nüfus ile Irak'taki toplam Yahudi nüfusunun %57'sine tekabül ediyordu. Buradan hareketle Irak Yahudilerinin %74'ünün üç büyük şehir olan Bağdat, Basra ve Musul'da yaşadığı, bu oranın 65.000'e denk geldiği söylenebilir[8].

---

4 David S. Sassoon, "The History of the Jews in Basra", The Jewish Quarterly Review, XVII/4 (April 1927), s. 422-423; Jonathan Sciarcon, "Expanding The Mission: The Alliance Israelite Universelle, The Anglo-Jewish Association and The Jewish Boys' School in Basra, 1890-1903", *International Journal of Contemporary Iraqi Studies*, IX/3 (September 2015), s.191-207.

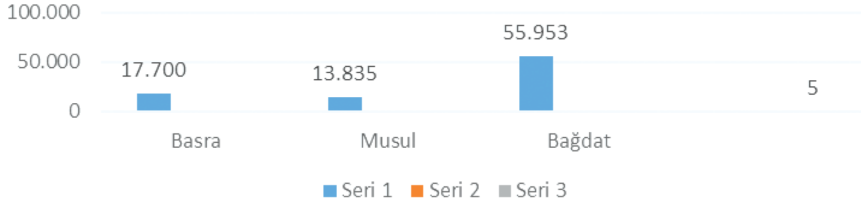
5 Cohen, *a.g.m*,s. 3.

6 *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul*, (Ed. Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu, Orhan Öz), Ankara 2012, s. 43.

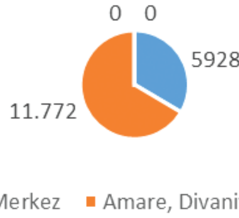
7 Gat, *a.g.m*, s. 21.

8 Gat, *a.g.m*, s. 21.

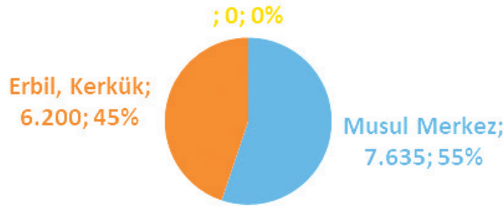
VİLAYETLERE GÖRE YAHUDİ NÜFUSUN DAĞILIMI (1920)



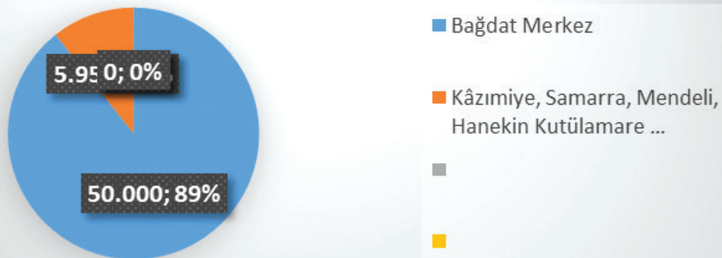
BASRA



MUSUL

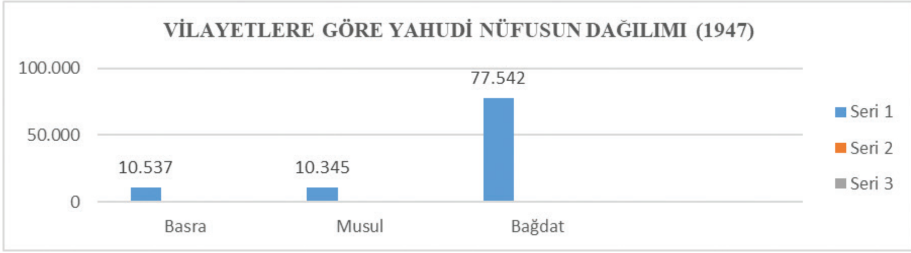


BAĞDAT



Toplam Irak Nüfusu: 2.849.283 **Toplam Yahudi Nüfusu:** 87.488

30 yıl sonra Yahudi nüfusunun dağılımında değişiklikler meydana geldi. 1947 sayımına göre 4.5 milyon toplam nüfusun 118.000'ini Yahudiler oluşturuyordu ve bu miktar toplam nüfusun %2.6'sına denk geliyordu. Yahudilerin pek çoğu halen üç büyük şehirde yaşıyor ve 98.000 nüfus ile Irak Yahudilerinin %83'üne denk geliyordu. Bağdat'taki Yahudi nüfus %50 artışla 77.542'ye, Basra'da 10.537'ye ve Musul'da 10.345'e yükseldi. Bölgesel artışa bakıldığında kuzeyde 13.835'ten 19.755'e yükselen Yahudi nüfusu yaklaşık %50 arttı. Buna karşın, Basra'da bu miktar 4.000 artsa da güneyde azaldı. 1947'de güney Irak'ta yaşayan Yahudi nüfusu 16.000 idi. Bu rakam 1920'de 17.700'dü. Güneydeki azalma esas olarak Amare, Hille ve Divaniye'deydi. 1920'de güneyde yaşayan 10.750 Yahudi'nin-Basra hariç- 1947'de sadece 5423'ü kalmıştı. Bu durum negatif göçün bir sonucu olsa gerektir.



Toplam Irak Nüfusu: 4.500.000 (Yaklaşık)

Toplam Yahudi Nüfusu: 118.000 (Yaklaşık)

Şehir merkezi dışında yaşayan toplam Yahudi Nüfus: 20.000

1950 ortalarındaki ana göçün (Aliyah) arifesinde Yahudi nüfusu aşağı yukarı 125.000 idi. İki yıl sonra sadece 6.000 kişi kaldı ve bunların çoğu Bağdat ve Basra'daydı. Küçük topluluklar ise Amare ve Divaniye'deydi. Bu topluluklar da uzun süre burada kalamadılar ve 1960'ların sonları ile 1970'lerin başlarında Irak'ın kuzeyindeki Kürt insan kaçakçıları vasıtasıyla Irak'ı terk ettiler. 1990'ların başlarında Irak'ta sadece 200 Yahudi kalmıştı[9].

2. Ekonomik Yapı

Çalışmanın başında da ifade edildiği üzere Babil sürgünü ile Kudüs'ten çıkarılmış ve Ninova'ya (*Musul'a çok yakın mesafede bulunan antik bir şehir.*

9 Gat, *a.g.e.*, s.21; Scmuel Moreh, "The Historical Context", *Iraq's Last Jews*, (Ed. Tamar Morad, Denis Shasha, Robert Shasha), New York 2008, s. 8.

Şimdi harabeleri mevcuttur.) getirilmişlerdi[10]. Büyük İsyan (MÖ 66-73) ve Bar Kokhba (132-136) ile de Kudüs'teki Yahudiler Filistin'den neredeyse tamamen çıkarıldılar ve dünyanın muhtelif yerlerine dağıldılar. Gittikleri ülkelerde ekonominin canlanmasında etkili oldular. Yaşadıkları ülkelerde paranın kontrolünü kademe kademe ellerine geçirince dolaylı yoldan ülke yönetiminde etkili oldular. Ancak bu girişimleri İtalya, Fransa, İngiltere, İspanya, Almanya, Rusya'da beklenen sonucu vermedi. İsmi zikredilenler emperyalist devletler olup ekonomik ve siyasi bakımdan güçlü oldukları dönemlerde Yahudileri pasifize etmeyi ve ilk fırsatta kovmayı başardılar. Lakin bu hususta Irak farklılık arz etmektedir. Zira burada da Yahudiler ekonominin en önemli unsuru konumundaydılar ve nüfusları hiç de azımsanmayacak bir orandaydı. Zira Osmanlı Devleti sınırları dahilinde sadece Bağdat'taki Yahudi nüfusu Selanik'ten sonra ikinci sıradaydı.

Yahudi tüccar ailesi olan Rothschild Ailesinin baskılarıyla hazırlanan Balfour Dekarasyonu 1917'de ilan edildiğinde bütün Filistin'deki Yahudi nüfusundan daha çok Yahudi Irak'ta mukimdi. Slyvia G. Haim E. E. Stevens'ın 1923'te yayınlanan *By Tigris and Euphrates* isimli eserine atıf yaparak "*Bir Suriyeli bana yakındı ve dedi ki eğer Yahudiler ulusal bir yurt isterlerse neden Mezopotamya'ya gitmesinler? Babaları* (Hz.) *İbrahim Iraklıydı. Irkın büyük bölümü esaretten beri orada yaşıyor ve şimdi bütün Filistin'deki Yahudilerden daha çok Irak'ta Yahudi var."* [11]. Aslında Stevens'ın Suriyeli dostu haklıydı. Burada Büyük Sürgünden beri mukim Yahudiler vardı ve zamanla buranın asli unsuru haline gelmişlerdi. Zaten eğitim, ticaret, yönetim alanında Arapları bir hayli geride bırakmışlardı. Buradaki nüfusları Ortadoğu'daki en kalabalık olanıydı. Lakin karar vericiler Irak'ı değil Filistin'i tercih ettiler. Eğer menfaatleri Yahudi devletinin burada kurulmasını gerektirseydi bunu engelleyecek herhangi bir kudret karşılarında mevcut değildi.

İngilizler Irak'a hâkim olunca Yahudilerin pek çoğu İngiliz tebaasına geçti. Bu dönemde Bağdat'ta Siyonist teşkilat kuruldu. Bunu Bağdat'ın Mart 1921'de resmen tanınması takip etti. Arkasından ise İngiltere mandası gerçekleşti (Ağustos 1921). Kral Faysal'ın aynı yıl tahta çıkmasıyla bu teşkilat illegal kabul edilse de faaliyetlerine müdahale edilmedi ya da edilemedi[12].

Irak Yahudileri İngiliz mandası döneminde büyük sorunlar yaşadılar ve nihayetinde 1941'deki çatışma günlerini müteakip burasını terk etmek ve yeni kurulan İsrail Devleti'ne göç etmek zorunda kaldılar.

---

10 Sadok H. Masliyah, "Zionism in Iraq", *Middle Eastern Studies*, XXV/ 2 (April, 1989), s. 216.

11 Sylvia G. Haim, "Aspects of Jewish Life in Baghdad Under The Monarchy", *Middle Eastern Studies*, XII/2 (May 1976), s. 188.

12 Cohen, *a.g.m*, s. 4.

Peki nasıl oldu da Yahudiler kukla devlet durumundaki Irak'tan da sürüldüler? Oysa Irak emperyal devletler gibi ekonomik ve siyasi kudrete sahip değildi. Aslında Yahudilerin buradan kovulmalarında etkili olan İngilizlerdi. Çünkü Yahudiler diğer azınlıkların aksine Osmanlı Devletinin parçalanmasına karşı çıkıyorlardı. Osmanlı Devleti parçalanırsa kendi ticaretleri ellerinden gidecekti. Osmanlı idaresi Hıristiyanların antisemitizmine karşı en iyi koruyucuydu. Zaten devlet kurmak hususunda da başarılı olamıyorlardı. Bu nedenle İngilizlerin Fırat ve Dicle nehirlerinde ticari faaliyetlerde bulunan Lynch Kumpanyasının 1909'da sona erecek olan imtiyazlarının 75 yıllığına yenilenmesine ve Hamidiye Vapur idaresi ile birleşmesine karşı çıktılar[13]. Ne kadar etkili oldukları bilinmemekle beraber İngilizlere bu imtiyaz verilmedi. Böylece Yahudiler Irak'ta İngilizlerle doğrudan doğruya ters düşmüş oldular.

Lynch Şirketinin imtiyazının uzatılması ve birleşme şüphesiz Osmanlı Devletinin aleyhine idi. Lakin uzatmaya karşı olanlar ciddi baskılara maruz kalabiliyorlardı. Mesela İttihat ve Terakkicilerin yayın organı olan Tanin bu itirazı sonucu kapatılmıştı. Bağdatlı Yahudi Sason Efendi'nin Yeni Gazetesi ise muhalefetini sürdürmeye devam etti. Gazetede Lynch Şirketi sınırlı sayıda gemi işletirken Türk şirketinin böyle bir zorunluluğu olmadığı halde neden Lynch Şirketiyle birleştirilmek istendiği soruluyordu. Gazeteye göre devlet, kazancına ortak katmakla kalmıyor dahası Irak gibi önemli bir coğrafyada İngilizlerin faaliyetlerine göz yumuyordu[14]. Bu ise yakın gelecekte Irak'ın devletten koparılması anlamına gelebilirdi. Diğer azınlıklardan farklı olarak kendi geleceklerini Osmanlı Devletinin ayakta kalmasında gören Yahudiler İngilizlerin Irak'ta kendileri aleyhine nüfuz kazandığına inanıyorlardı. Burada Yahudi tüccarın bölgede ekonomik kayıpları olacağını da göz önünde bulundurmak gerekir. Bu kaygılarla Irak'ın önemli ve hatırı sayılır şahsiyetlerinden olan Sason Efendi Bağdat ve Basra'da İngiltere karşıtı nümayişler yapılması için çaba sarf etti ve İngiltere'ye bir muhalefet oluşturmayı başardı. Sason Efendi'nin, İngilizlerin bölgede aktif olmasını istemeyen Almanlarla yakın temas halinde olduğu da iddia edilir[15]. İttihat ve Terakki Fırkası'nın üyelerinden olan Sason Efendi, partisinin kapatılmasını müteakip kurulan Teceddüt Fırkası'nda siyasete devam etti (9 Kasım 1918-5 Mayıs 1919). Bu fırka da İttihat ve Terakki'nin devamı niteliğindeydi. Osmanlı yönetimini ellerine geçiren İttihatçıların büyük çoğunluğu da İngiliz aleyhtarıydı.

13 Sciarcon, *a.g.m*, s. 5-6.

14 Burcu Kurt, *Osmanlı Irak'ında İngiliz Nüfuzuna Tepkiler: Dicle ve Fırat'ta Seyr-i Sefain İmtiyazı Teşebbüsü (1909-1913)*, İstanbul 2009, s. 24.

15 Kurt, *a.g.e*, s. 24.

Ayrıca 19. yüzyılın ortalarından beri Filistin'e Yahudi göçü organize edilmeye ve bu da aynı yüzyılın sonlarına doğru ivme kazanmaya başlamıştı. Roshchild Ailesine sundukları Balfour Deklarasyonu ile İngilizler Filistin'de Yahudi devletinin kurulmasına da desteklerini ilan ettiler. İngilizler ve Siyonistler Irak Yahudilerini Filistin'e göndermek için faaliyete geçtiler. Bunda göçü organize etmek için kurulan Yahudi Haganah örgütü çok etkili oldu. Böylelikle hem Filistin'de Yahudi nüfusu artacak hem de Irak'ta İngilizler daha rahat hareket edeceklerdi. Nitekim bu çalışmalar neticesinde Irak'ta Yahudi nüfusu kalmayacak, bunların büyük çoğunluğu yeni kurulan İsrail'e gidecektir[16].

Bu göçün ayak sesleri ise 1941'de Shavout Festivali esnasında Yahudilere bir saldırı ile duyuldu. Nissim Kazzaz bu saldırının Nazi-Irak işbirliği ile gerçekleştirildiğini, kurulması kararlaştırılan Yahudi devletine buradaki Yahudilerin göç ettirilmesi için yapıldığını iddia eder[17].

1948'de Yahudi devleti kuruldu. Bu devletin kuruluşunu müteakip Arap-İsrail savaşı patladı. Arapların İsrail karşısında mağlup olmaları üzerine Irak Yahudileri üzerinde baskı daha da arttı. Aynı yıl içerisinde Basra'nın zengin Yahudilerinden olan tacir Şefik Adas Filistin'deki Siyonistlere silah satmakla suçlandı. Yargılanmasının ardından idam cezasına çarptırıldı ve infazı kısa süre sonra gerçekleştirildi. Adas'ın infazı Yahudilerin gözleri önünde gerçekleştirildi. Bu aslında Yahudilere bir gözdağıydı. İnfazın ardından Iraklı Yahudilere seyahat, mülk alım-satımı, bankacılık faaliyetlerinin yasaklanması izledi. Bunları Irak Yahudilerinin tutuklanmaya başlaması izledi.

Tüm bunlar aslında Irak Yahudilerinin ülkede bir geleceklerinin olamayacağı anlamını taşıyordu. Nihayet yaklaşık 120.000 Yahudi Irak'ı terk ederek İsrail'e göç etti[18]. Yahudilerin buradan Filistin'e göçü daha ziyade İran ve Kıbrıs üzerinden ve havayoluyla gerçekleştirildi. Bu büyük göç hareketlerine Ezra ve Nehemya Operasyonu adı verildi. Operasyonların başındaki kişi ise Bağdat doğumlu olup henüz on yaşındayken Avrupa'ya göç etmiş olan Mossad Ajanı Şlomo Hillel'di. Bu kişi daha sonra İsrail hükumetinde bakanlık görevinde de bulunacaktır[19].

---

16 Yehuda Shenhav, "The Jews of Iraq, Zionist Ideology and the Property of the Palestinian Refugees of 1948 and Anomaly of National Accounting", *International Journal Of Middle East Studies,* XXXI/ 4 (November, 1999), s. 608.

17 Nissim Kazzaz, "The Jews in Iraq in the Twentieth Century", *The Jewish Quarterly Review*, LXXXIV/4 (April 1994), s. 495-496.

18 Moreh, *a.g.e*, s. 7.

19 Tamar Morad, "An Audacious Plan", *Iraq's Last Jews: Stories of Daily Life, Upheaval and Escape from Modern Babylon,* (Ed. Tamar Morad, Denis Shasha, Robert Shasha), New York 2008, s. 80.

Tikva Darvish ise 1947 tarihli Irak nüfus sayımına istinaden Irak'taki toplam Yahudi nüfusunu 140.000 kişiden ibaret olduğunu belirtmektedir[20].

Irak'ın toplam nüfusunun sadece %3'ünü oluşturan Yahudiler ticaret, bankacılık, finans, kamu hizmetleri gibi sektörlerde her merkezde nüfusa oranla Müslümanlardan fazlaydılar. Zamanla Irak'ta kilit noktaları elde ettiler. Büyük göçten önce buradaki Yahudiler, Müslüman ülkelerdeki en zengin Yahudilerdi. Bu durum halihazırda çoğunluğunu Müslüman nüfusun oluşturduğu Ortadoğu'da yaklaşık 8 milyon nüfuslu İsrail Devletinin örneği gibidir.

Tablo 1: Üç Bölgeye Ayrılan Irak'ta Yahudi ve Müslüman Erkeklerin İstihdam Oranları-1947 (%)[21]

	Kuzey		Merkez		Güney	
Alt Dallar	**Yahudiler**	**Müslümanlar**	**Yahudiler**	**Müslümanlar**	**Yahudiler**	**Müslümanlar**
Kamu	12.9	24.9	24.9	31.5	31.6	25.3
Finans ve Sigortacılık	0.9	0.4	4.5	0.7	4.6	0.5
Ticaret	44.5	28.3	34.0	24.8	37.9	31.0
Sanayi ve Sanat	26.9	14.4	27.1	17.9	16.9	13.8

Yukarıdaki tablo incelendiğinde Kuzeyde yani Musul'da kamudaki Yahudi istihdam oranının hem Müslüman istihdam oranından hem de merkez ve güneydeki Yahudi istihdam oranından düşük olduğu görülür. Bunun sebebi Musul'un diğer iki merkeze göre ticari potansiyelinin düşük olması, Hıristiyan nüfusun yoğun olması ve Hıristiyanların bu alanda daha aktif olmasıydı.

Zenginleşen ve önemli pozisyonlara gelmeye başlayan nüfuzlu Yahudiler, kendi cemaatlerinde de söz sahibi olmaya başladılar. Cemaatin lideri Sultanın fermanıyla atanan başhaham olsa da yine cemaat tarafından görevinden uzaklaştırılabilirdi. Çünkü bu cemaat tarafından maaşlandırılıyordu. Ayrıca bu liderlik bilhassa 19. yüzyılın ortalarından itibaren artan ticaret hacmi ile izafi bir hal almaya başlamıştı. Aynı yüzyılın sonlarında bu durum iyiden iyiye gün yüzüne çıkmıştı. Ticaret, bankacılık, sigortacılık, ulaştırma, muhaberat ve devlet kademelerinde Yahudilerin istihdam oranı arttı. Böylece kontrol artık gerçek anlamda Başhahamın değil Yahudi tüccar, banker ve zengin toprak sahiplerinin elindeydi[22]. Bu zevattan öne çıkan isimler ise hissedar Mir Elias, emlak zengin-

20 Tikva Darvish, "The Jewish Minority in Iraq: A Comparative Study of Economic Structure" *Jewish Social Studies* XLIX/2 (Spring, 1987), s. 176. (Eserin Türkçe tercümesi için bk. "Irak Yahudileri: Ekonomik Yapının Karşılaştırmalı Tetkiki", (çev. Sungur Doğançay), *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, S.6 (Yaz 2020), ss. 89-97.

21 Darvish, *a.g.m*, 177.

22 Gat, *a.g.m*, s. 19.

leri M. Daniel, Shaoul Shaashoua (aynı zamanda banker ve tüccardı), Banker Joseph Shemtob, tacirler Shaool Hakham Ezkell, Hiskel Yehooda, Tehuda Zeloof, tefeci Sion Aboodi[23]. Bu zevat dünya savaşı evveline kadar olan süreçte cemaatin en etkilileriydi.

Ticaretten başka sarraflık, bankacılık da Yahudilerin elindeydi. Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde Irak'taki bankaların çoğu Yahudilere aitti. Mesela Zilcha Bank (1899), Sion Abodi (1900), Edward Abodi (1938) Yahudilere ait önemli bankalardı. Irak Hükumeti ise ilk bankasını ancak 1936'da açabildi. Ayrıca Yahudilere ait olmayan bankalarda da yine Yahudilere ihtiyaç duyuluyordu[24].

Ekonomi alanında bir diğer önemli gelişme ise 1926'da Bağdat Ticaret Odası'nın kurulması oldu. Odanın üyeleri ise aşağıdaki gibiydi:

Bankaları temsilen 1 üye (bankaların zaten ya Yahudilerin olduğu ya da bu bankalarda çalışan personelin çoğunun Yahudi olduğu yukarıda ifade edilmişti.), İngiliz tüccarı temsilen 3 üye, Acem tüccarı temsilen 1 üye, Yahudi tüccarı temsilen 5 üye, Müslüman tüccarı temsilen 5 üye[25].

Yukarıda verilen liste Yahudilerin ticarette ne kadar aktif olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Yahudilerin etkili konumlarına rağmen Basra, Bağdat ve Musul'da aralarında sınıfsal farklılıklar olduğu görülür. Elie Kedourie, David Shohet'ten alıntı yaparak bu sınıflamayı şöyle verir:

1) *Zengin ve iyi durumda olanlar.* Bunların neredeyse tamamı tüccar ve bankerlerden oluşur. Yahudiler içerisindeki oranları %5.
2) *Orta Sınıf.* Bunlar küçük ölçekli ticaretle uğraşanlar, toptancılar ve işçilerden müteşekkildir. Yahudiler içerisindeki oranları %30.
3) *Fakir Sınıf.* Yahudiler içerisindeki oranları %60.
4) *Dilenciler.* Yahudiler içerisindeki oranları %5.

Kedourie ayrıca, dilenciliği meslek edinenlerin büyük çoğunluğunun Musul, Kerkük ve bu şehirlerin civarında yaşayan ekonomik durumu gayet kötü olan Yahudiler olduğunu ifade eder[26].

23 Elie Kedourie, "The Jews of Baghdad in 1910", *Middle Eastern Studies*, VII/ 3 (October 1971), s. 358.
24 Gat, *a.g.m*, s. 25.
25 Haim, *a.g.m*, s. 189.
26 Kedourie, *a.g.m*, s. 358.

2.1 Süveyş Kanalının Açılmasının Irak'a Etkileri

Portekizliler Ümit Burnu güzergâhını bulmadan önce Avrupa'ya mal temini San Marco (Venedik) Cumhuriyeti'nin elindeydi. Süveyş'e ve buradan Kahire'ye mal ulaştırıp Venedik tüccarına satanlar arasında Yahudi tacirler de vardı. Akdeniz'e alternatif yol bulununca zaman içerisinde bu etkinlikleri zayıfladı. Çünkü Portekiz, İspanya ve Hollanda gibi sömürge devletleri bu pazarı ele geçirince emtia temini Ümit Burnu yoluyla da sağlandı. Hindistan limanlarında da söz sahibi olanlar bu devletler olunca Yahudi tüccarın bu pazardaki ticari faaliyetleri sınırlandı. Zaten Fransızlar ve onları müteakip İngilizlerin gelmesiyle bu durum daha da belirgin bir hal aldı[27].

Emtia temini ve naklinde geriletilmiş olsalar da Yahudiler, Hindistan'daki ticarethaneleri vasıtasıyla burada dönen ticarette de etkili oldular. Bu ticarette Irak'tan giden Yahudiler önemli roller üstleniyorlardı. Birkaç misal verilecek olursa; Bağdat Valisi Davud Paşa (1817-1831) ile anlaşmazlığa düşen Sason ve oğlu David Bağdat'tan kaçarak Buşir'e gitmişlerdi. Burada ikametleri sırasında Sason ölünce oğlu David, Bombay'a gitti ve burada Sason evi olarak bilinen meşhur ticarethaneyi kurdu. Benzer durum Basralı Nasi ailesi için de geçerliydi. Bu aile de 1836'da Basra'dan uzaklaşmak ve Kalküta'ya yerleşmek zorunda kaldı. Eşi ile buraya yerleşen İsaac Solomon Benjamin 80 yaşında ölene değin burada kaldı. Kendisi buranın önde gelen ve sözü geçen Yahudilerinden birisi haline gelmişti. Nasi Ailesi gibi Basra'yı terk ederek Kalküta'ya göç etmiş bir başka örnek ise Abraham Ailesiydi. Bu aileler tıpkı Irak'ta olduğu gibi Hindistan'da da ticaretle iştigal ettiler ve buranın önde gelen Yahudi tüccar aileleri arasına girdiler. Bunların Irak ile olan bağları ise ticaretten başka sadece Ezra türbesi gibi Yahudiler için kutsal sayılan kutsal mekânlar oldu[28].

Yukarıda bahsedilen bu ticari bağlantı Yahudilerin bu dönemde ticaret ve finans alanında Irak'ta belirgin bir üstünlük kurmalarına katkı sunuyordu. Tabi öteden beri ticarette etkili olmaları ve sanayi devrimiyle değişen ticaret dengesini yakından takip ederek bu döngüye uygun hareket etmeleri de oldukça önemliydi. Avrupa dillerini bilmeleri ve ticaret yaptığı ülkelerdeki Irak asıllı Yahudilerle kurdukları bağlantılar da Yahudileri ticarette rakipsiz yapıyordu. Bunlar ise Hindistan'dan başka İngiltere'de Londra ve Manchester, Burma'da (şimdiki Myanmar) Rangoon (şimdiki adı Yangoon), Hong-Kong, Singapur, Japonya, Seylan (Srilanka) ve Çin'de Shangai'dır[29].

---

27 Raimondo Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi*, İstanbul 1975, s. 28-31.
28 Sassoon, *a.g.m*, s. 423-425.
29 Gat, *a.g.m, 25*; Moreh, *a.g.e*, 3; Morad, *a.g.e,* s. 80-81.

20. yüzyılın başına gelindiğinde bu ticarette bir hayli ileri gittiler. Böylelikle Irak'ta ticarette tekel oluşturdular. Bu durumu Irak Arapları da kıramadılar. Hatta Yahudilerin kutsal bayramı olan ve çalışılması haram olarak kabul edilen Sabbath Bayramında Bağdat'ta ticaret dururdu. Bu durum 1940'lara kadar da böyle devam etti[30].

Tablo-2: Üç Bölgeye Ayrılan Irak'ta Yahudi ve Müslüman Erkeklerin Ekonomik Yapıları-1947 (%)[31]

	Kuzey		Merkez		Güney	
Alt Dallar	**Yahudiler**	**Müslümanlar**	**Yahudiler**	**Müslümanlar**	**Yahudiler**	**Müslümanlar**
Ticaret	44.5	28.3	34.0	24.8	37.9	31.0
Sanayi ve Sanat	26.9	14.4	27.1	17.9	16.9	13.8
Hizmet	12.9	24.9	24.9	31.5	31.6	25.3
Ziraat	8.5	23.0	0.9	12.2	1.3	14.2
Taşımacılık ve İletişim	3.5	5.5	4.8	7.7	5.1	12.4
İnşaat	2.2	2.5	2.0	4.5	1.3	2.4
Finans ve Sigortacılık	0.9	0.4	4.5	0.7	4.6	0.5
Elektrik ve Su	0.5	0.3	1.5	0.5	0.8	0.3
Madencilik ve Taşçılık	0.1	0.7	0.3	0.2	0.5	0.1
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
İstihdam Edilenlerin Sayısı	769	84.000	3.013	191.408	391	74.192

Tablo incelendiğinde Yahudilerin Basra ve Bağdat'ta kamudaki istihdam oranlarının yüksek olduğu görülür. Bu durum şaşırtıcı değildir çünkü sanayi devrimiyle birlikte buranın gelişen ticaret hacmi, Avrupa'nın buraya ilgisi, İngiliz mandasını müteakip yönetim alanındaki yabancı dil bilen ve Avrupa ile ticarette ehil olanlara ihtiyaç Yahudileri bu alanlarda kaçınılmaz olarak ön plana çıkardı. Zira Irak'ta bu boşluğu doldurabilecek olanlar yine Yahudilerdi[32].

Klasik Osmanlı ticari anlayışı değişen ekonomik anlayışlar karşısında günden güne eridi. Buna en güzel misallerden birisi Manchester pamuklusudur. Ucuz olması müşterinin bu kumaşı seçmesinde önemli etkendi. Bu da Osmanlı tekstil sektörüne büyük bir darbe indirdi. Üstelik Osmanlı esnafı işleyecek hammadde bulamazken İngiliz tüccarı bunu illegal yollardan elde ediyordu. Yahudiler bundan kazanç elde ediyorlardı. Çünkü bu ticarette Yahudiler de yer alıyordu. 1910'da sadece Manchester ve Londra'da yirmiden fazla Yahudi şirketi vardı. Bu şirketler Manchester pamuklusu başta olmak üzere İngiliz mamül

30 Gat, *a.g.m*, s. 25.
31 Darvish, *a.g.m*, s. 175-180.
32 Masliyah, *a.g.m*, s. 216.

mallarını Bağdat üzerinden Irak'a tanzim, İran'a ihraç ediyorlardı. Hint kumaşı ticaretinde olduğu gibi bunda da neredeyse tekel oluşturmuşlardı. Bu ticaretin gelişmesinde 1865'ten itibaren Alliance Israelite Universelle (AIU)'ın Irak'ta açtığı okulların büyük payı vardı[33].

Bu okulların yanı sıra Süveyş Kanalının açılması ve İngiliz mandası ticaretteki gelişmelerin önemli gerekçelerindendi. Bu durum daha çok güneyi olumlu manada etkiledi. Halbuki 1869'a kadar Musul, Irak'ın başlıca ticaret merkezi ve güzergâhı konumundaydı. Kanalın açılması ticaret yollarını değiştirdi. Çünkü karayolu ulaşımı deniz ulaşımına nispetle daha maliyetli ve zaman alıcıydı. Bu nedenle ticaretin odak noktası Basra'ya kaydı. Sağlık, eğitim, hukuk hizmetlerinin kuzeyde bir hayli geri olması burasının geri kalmasına etki etti. Halbuki AIU ve Anglo-Jewish Association (AJA) Basra ve Bağdat'ta mektepler, hastaneler açıyor, ekonomik kalkınma beraberinde hukuk hizmetlerinin yaygınlaşmasına olanak sağlıyordu. Manda döneminde ise bu durum daha da belirginleşti. Yönetim merkezi Bağdat iken ticaret merkezi doğrudan doğruya liman şehri Basra oldu. Bu da zaman içerisinde Yahudilerin birçok ülkede olduğu gibi Irak'ta da finans, sanayi, sigortacılık, ticaret ve kuyumculuk alanlarında ilerlemelerine katkı sunuyordu. Muhaberat ve ziraat alanlarında da yer almakla birlikte yukarıda zikredilen alanlarla mukayese edildiğinde ikinci planda kalıyorlardı[34].

Yukarıda verilen izahattan da anlaşılacağı üzere Yahudiler tarihsel süreçte başta Basra olmak üzere Irak'ta kademe kademe ekonominin en önemli parçası haline geldiler. Bu önemli etken Yahudilerin sosyal, ekonomik, siyasi hayatlarına olduğu gibi eğitimlerine de olumlu manada etki etti.

3. Eğitim

Irak Yahudileri Irak'a sürgün edildikleri tarihten beri eğitime bir hayli önem veriyorlar ve soydaşlarının olduğu her yerde mektepler kuruyorlardı. Henüz M.Ö 219'da Babil'de Sura ve Nehardea akademilerini kurmuşlardı. Bu akademilerin başındakiler sonraları "Goans" olarak isimlendirildiler ve Yahudi dünyasında dini meselelerde en yüksek otorite olarak kabul edildiler[35]. Lakin burada verilen eğitim Filistin'de verilenden gerideydi. Bilindiği gibi Pers hükümdarı II. Keyhüsrev (Kiros, Kuros, Kurus)'in Babil Yahudilerini Filistin'e dönmek ya da Babil'de kalmak hususunda serbest bırakması üzerine bir kısım Yahudi Filistin'e dönmüş fakat çoğunluğu Babil'de kalmıştı. İşte bu Yahudiler Filistin'de eğitime

33 Kedourie, *a.g.m*, s. 358.
34 Darvish, *a.g.m*, s. 176-178.
35 Moreh, *a.g.m*, s. 2.

ağırlık vermişler ve burası da eğitimin merkezlerinden olmuştu. Babil'deki soydaşları eğitim seviyelerini yükseltmek istedikleri zaman buraya gitmek zorunda kalıyorlardı. Bu talebelerin ilki Babilli Hillel olarak bilinen Ha Habli'ydi. Lakin içlerinde belki de en meşhuru Rab ya da Rabbi olarak bilinen Abba Areka'ydı[36].

Moğol istilası ile tüm Irak'ta olduğu gibi Yahudi cemaatinde de eğitimde büyük gerileme görüldü. Osmanlı Devleti Yavuz döneminde Musul, Kanuni döneminde de Bağdat ve Basra'yı aldı. Böylelikle cemaat daha rahat bir döneme girdi. Bu durum haliyle eğitime de yansıdı. Lakin Safeviler tekrar Irak'ı alınca Yahudiler oldukça sıkıntılı bir sürece girdiler. 1638'de Türkler burayı tekrar ele geçirdiler. Bu mücadelede Yahudiler Türklerin yanında yer aldılar ve bu kutlu güne Yom Nes (Mucize Günü) dediler ve bayram olarak ilan ettiler. Sultan IV. Murad'ın 10 bin Yahudi memuru İstanbul da dahil olmak üzere bir çok bölgede görevlendirdiği söyleniyordu. Bunlar içerisinde en bilinenleri Heskel Ben Yusuf Gabbay Bağdat ve İstanbul'da, Sason Saleh David de Bağdat'ta hazinedar olarak görev almışlardı[37].

Modern eğitime geçmeden önce Irak Yahudileri Heder adı verilen bir çeşit mektepte eğitim görüyorlardı. Burası Yahudilik ile ilgili eğitim veren ilkokul muadili bir okuldu. Burada her yaştan çocuk bir arada okuyordu ve eğitim oldukça sınırlıydı[38]. Modern döneme kadar olan eğitim bu çalışmanın dışında kaldığından genel bilgi vermekle yetinildi.

Tarihsel süreç içerisinde de Irak'ta Yahudilerin mektepleşme oranları Araplarınkinden yüksekti. 19. yüzyılda bu oran yine Yahudilerin lehineydi ama makas daha da açılmaya başlamıştı. Bunun en önemli gerekçesi 1864'te Bağdat'ta Alliance Okulunun açılması ve elbette Yahudilerin refah seviyelerinin yükselmesiydi. Bu refah eğitimlerine de yansıdı. Bu bağlamda ilk modern okulun açılması (bu bir ilkokuldu) Yahudiler için bir milad olarak kabul edilebilir. Zira Yahudiler her geçen sene kendilerine ait bu modern okulların sayısını arttırdılar. Ayrıca Yahudi çocukları aynı zamanda Müslümanların okullarına da devam ediyorlardı. İbranicenin yanı sıra Arapça'yı da çok iyi biliyorlardı. Yahudi göçü sonrasında İsrail'e ulaşan bu mekteplerden mezun Yahudiler, İbranicenin yanı sıra Arapça da konuşuyorlardı[39]. Günümüz İsrail'inde Arapça konuşabilen

36 Nissim Rejwan, *The Jews of Iraq 3000 Years of History and Culture*, New York 1985, s. 39, 80.

37 Moreh, *a.g.m*, s. 2-3.

38 Gat, *a.g.m, s.* 20.

39 Moreh, *a.g.m*, s. 4-5; Esther Meir Glitzenstein, "A Different Mizrahi Story: How The Iraqis Became Israelis", *Toward an Antropology of Nation Building and Unbuilding in Israel*, (ed:Fran Markowitz, Stephen Sharot and Moshe Shokeid), USA 2015, s. 109.

önemli oranda Yahudi nüfus vardır. Bunda Irak'tan gelen eğitimli Yahudilerin de payı vardır.

Bu okullarda İbranice ve Arapça'dan başka ticarette, kitlesel iletişimde geçerli olan İngilizce ve Fransızca da öğretiliyordu*. Okullar Basra, Hille, Amare, Kerkük gibi şehirlerde yaygınlaştı. Bu hususta AJA'nın da katkıları vardı. Dernek AIU gibi bu okullara öğretmenler atamanın yanı sıra finansal destek de sağlıyordu. Bunda şüphesiz her ikisinin de menfaatleri vardı. Yahudiler sayesinde Irak'ta söz sahibi olmak istiyorlardı. Çünkü burası jeostratejik açıdan olduğu kadar jeopolitik bakımdan da oldukça önemli bir konumdaydı. Bu kritik coğrafyanın kontrol altına alınmasında Yahudiler ile işbirliği oldukça önemliydi. Zira buradaki Yahudi nüfusu Selanik'ten sonra Osmanlı Devletinde ikinci sıradaydı. Tabii buna Basra ve Musul Yahudileri eklenince bu oran Irak lehine dönüyordu. Ayrıca refah seviyeleri de Ortadoğu'daki Yahudilerin seviyesinden yüksekti[40]. Bu mekteplerden mezun olan Yahudiler kritik mevkilere geldikleri takdirde bunlar üzerinden Yahudileri kontrol altına alabilirlerse Irak'ta önemli kazanımlar elde edebilirlerdi.

Nitekim bu mekteplerden mezun olanlar işgal ve manda idaresi ve monarşi döneminde aristokrat tabakayı oluşturdular[41-42]. Mesela Irak'ın ilk maliye bakanı Yeheskel Sason (Sason Heskel), Yargıtay Başkan Yardımcısı David Samra idi[43]. Yeheskel Sason Osmanlı parlamentosunda da Bağdat mebusu olarak görev yapmıştı. Aynı dönemde Winston Churchill'in başkanlığında toplanan Kahire Konferansında pazarlıklarda yer almıştı. 1932 yılında ölümüne kadar da Irak Maliye Bakanlığı görevini sürdürdü[44]. Ama işgal ve manda döneminde Irak'ta başta AIU olmak üzere çeşitli örgütler vasıtasıyla çalışmalar yürüten Fransızlar değil İngilizler vardı. Monarşi döneminde de İngilizler Irak'ta en ziyade müsaadeye mazhar millettiler. Yani Irak'ta tüm bu çalışmaların meyvelerini toplayanlar Fransızlar değil siyasi manevralar ile Irak'ı elde eden İngilizlerdi.

Fransızlar bunca çalışmalar yürütmelerine rağmen İngilizlerin siyasi başarıları karşısında Irak'ı terk etmek zorunda kaldılar. Dolayısıyla bu okullardan mezun olanlar Fransızlarla değil İngilizlere birlikte hareket ettiler.

* Musevi Mektebine mensub İttihadı İsrail Mektebi
Müdür: Mösyö Somih, Fransızca Muallimi: Mösyö Valaci, İngilizce Muallimi: Mister Kohin, Arabi Muallimi: Sason Abdullah Efendi, Aded-i şâkirdan: 150 (Bağdat Vilayet Salnamesi [H] 1309: 146)

40 Gat, *a.g.m,* 20; Kedourie, *a.g.m,* s. 357.

41 İşgal hükumetinin gelmesiyle Osmanlı memurları idareden çekildi. Onların yerlerini Yahudi okullarından mezun olan Yahudiler doldurdu. Manda yönetiminde ise Yahudi istihdamı daha da arttı. Hem bu süreçte sadece memur kadrolarını doldurmadılar aynı zamanda posta, telgraf, ticaret, taşımacılık, tercümanlık, finansal hizmetler, limanlar ve gümrük ofislerinde Irak ticaretinin en önde gelenleri oldular.

42 Gat, *a.g.m*, 26; Sciarcon, *a.g.m*, s. 2.

43 Masliyah, *a.g.m*, s. 216.

44 Moreh, *a.g.m*, s. 4.

İşgal ve manda dönemlerinde Yahudi mektepleri eğitime devam ettikleri gibi yenileri de açıldı. Yeni açılan bu okullar çıtayı yükselttiler. 1928'de Benjamin Shamash tarafından Bağdat'ta Yahudi erkek çocukları için açılan ve 1940'tan itibaren az da olsa Yahudi kız çocuklarını da kabul eden Shamash Mektebi buna örnek olarak verilebilir. Okul, öğrencilerini temelde Thanaviyya Yeterlilik ve Londra Yeterlilik sınavlarına hazırlıyordu. Bu yeterlilik sınavlarını geçtikleri takdirde Irak'taki yüksek eğitim enstitüleri, İngiltere ve dünyadaki üniversitelere kabulleri için önemli bir adım atmış oluyorlardı[45]. Eğitimin ve dilin birçok alanda çok büyük öneme sahip olduğunun farkında olan Yahudilerin pek çoğu bu yeterlilik sınavını geçiyorlar ve hedefledikleri okullara yöneliyorlardı. Hükumet bursuyla yurtdışında eğitim hakkı kazanan Iraklı öğrencilerin yarısı da Yahudi'ydi[46].

1940'larda Irak Yahudileri bir hayli modernleşti. Bu durum Müslüman ahali ile karşılaştırıldığında daha belirgin olarak ortaya çıkıyordu. Bu süreç aslında 19. yüzyılın sonlarına doğru başlamış İngiliz işgalinde hızlanmış ve manda döneminde zirve yapmıştı. Bunu tetikleyen unsurlar Yahudilerin ticarette etkin olmaları ve İngilizlerle olan münasebetleri ile açıklansa da maarif alanında katettikleri mesafe de bir hayli önemliydi[47]. Bu alandaki gözle görülür ilerleme Yahudilerin yönetimde önemli kademeleri işgal etmelerine olanak sağladı[48].

Yahudi okuryazar oranı yıllar içerisinde şaşırtıcı bir şekilde arttı. İsrail'e büyük göçün hemen öncesinde Yahudi okuryazar oranını göstermesi bakımından aşağıdaki veriler önemlidir.

%41 ilkokul, %26 lise, %7,5 yüksekokul. Eğitim şehirde yaşayan Yahudi kadınlar arasında da yaygınlaştı. Eğitimsiz nüfus ise daha çok kırsalda yaşayanlar ve yaşlılardı[49]. Bu oran sadece Irak'ın değil İsrail'in de içinde bulunduğu Ortadoğu ülkeleri nüfusunun eğitim seviyesinden yüksekti.

4. Büyük Göç

1949-51 arası dönemde Irak'ta yaklaşık 130.000 Yahudi nüfus vardı ve bu oran toplam Irak nüfusunun %3'üne tekabül ediyordu. Bu nüfusun büyük bö-

45 Haim, *a.g.m*, s. 190.

46 Moreh, *a.g.m*, s. 5.

47 Yahudiler mektep sayılarını arttırırken ve eğitimde yeni metotları uygularken (burada ticarette ehil olmaları ve yabancı dil bilmeleri hasebiyle Batıdaki gelişmeleri takip etmeleri oldukça önemliydi.) Araplar eskiden beri takip edilen anlayışla eğitime devam ediyorlardı. Değişme hastalık alameti olarak görülüyordu. Ticarette olduğu gibi maarifte de Yahudiler terakki gösteriyorlar, Araplar ise yerlerinde sayıyorlardı. Muhtelif kaynaklarda Arapların yukarıda zikredilen alanlarda geriledikleri ifade edilse de hakikatte Yahudiler ilerliyor, Araplar ise onları sadece izlemekle yetiniyorlardı.

48 Glitzenstein, *a.g.m*, s. 109.

49 Glitzenstein, *a.g.m*, s. 109.

lümünü Bağdat'takiler oluşturuyor, bunları Basra'dakiler takip ediyordu. Kuzey ise en gerideydi. Bağdat, Basra nüfusu toplam Irak nüfusunun %75'ine denk geliyordu[50]. Bu oran kısa süre sonra trajik bir şekilde değişecektir. Bu değişikliğe en önemli gerekçe olarak 250-300 Yahudi'nin ölümüyle sonuçlanan 1941 tarihli olay (Farhud) gösterilir. Saldırıyı yapan Iraklı ve Filistinli Araplar da Alman destekli Raşid Ali'nin görevden uzaklaştırılması için İngiltere ordusunun tekrar topraklarını işgal etmesinde Yahudilerin dahlinin olduğunu gerekçe göstermişlerdi[51]. Sonuçta önü alınmayan/alınamayan hadise cereyan etti ve Yahudiler Irak'ı terk ettiler ya da terk ettirildiler.

Nissim Kazzaz, Farhud'un henüz Yahudi devleti kurulmadan evvel planlandığını, bunda asıl gayenin Irak Yahudilerini bu yeni devlete çekmek olduğunu ifade eder[52].

Shenhav da Kazzaz gibi düşünen Yahudi yazarlardandır. O da kurulması planlanan Yahudi devletine Irak Yahudilerini çekmek için Siyonistlerin perde arkasından çok çaba sarf ettiklerini, Ulusal Konsey (The Wa'ad Leumi of Yishuv)'in Farhud'u abarttığını hatta holokost olarak nitelediğini, amacının Yahudilerin huzursuz olarak Filistin'e göçe yönelmelerini sağlamak olduğunu iddia eder* [53].

İsrail Devleti'nin ikinci cumhurbaşkanı Yitzhak Ben Zvi cumhurbaşkanlığı sırasındandaki "*... Irak Yahudileri tarafından tecrübe edilen tahrik hissi kullanılarak gençleri transfer ederiz ve Filistin'de verimli işler için yetiştiririz. Buradaki Babil Yahudileri için öncü kol olurlar...*"[54] açıklaması Kazzaz ve Shenhav'ın Farhud hakkındaki savlarını kuvvetlendirmektedir.

Planlı olsun ya da olmasın Irak Yahudileri İsrail'e göç ettiler ve kısa sürede orta sınıfın bir parçası oldular. Ayrıca büyük çoğunluğu (yaklaşık 100 bin) Tel

---

50 Shenhav, *a.g.m*, s. 607.

51 Shenhav, a.g.m, s. 607; Rejwan, *a.g.e*, s. 221-224.

52 Kazzaz, *a.g.m*, s. 495-500.

* Siyonistler buradaki Yahudileri Filistin'e çekmeye çalışıyorlardı. Fakat bunun için bir hayli çaba sarf etmeleri gerekiyordu. Çünkü Irak, Yahudiler için bir yurt olmuştu. Arapça konuşuyor, Arapça şiir yazıyor, şarkı söylüyor, tiyatro izliyorlardı. Enver Shaul'un 1904'te yazdığı meşhur şiiri bu durumu en iyi anlatan örneklerdendir.

İnancımı Musa'nın dininden alsam da
Muhammed'in dininin koruması altında yaşıyorum
İslam'ın hoşgörüsüne sığınırım
İlham kaynağım ise Kur'an'ın yüce dilidir
Muhammed'in milletini seviyorum
Musa'ya ibadet etsem de
Al-Samaw'al kadar sadık kalacağım (*Al Samaw'al İslam öncesinde Bağdat'ta yaşamış meşhur Yahudi şairdir*)
Sevgili Bağdat'ımda mutlu ya da bedbaht olsam da

53 Shenhav, *a.g.m*, s. 608.

54 Shenhav, *a.g.m*, s. 608.

Aviv yakınlarındaki Ramat Gan, Bnei Brak, Petah Tikva nüfusunun %22'sini; Kiryat Ono, ve Ramat Hasharon'un %30'unu ve Yehuda'nın %60'ını oluşturdular. Bunların yaklaşık %22'si memur, yönetici, %28'i ticaret, %3'ü ise tarıma yöneldi. Geri kalanların çoğunluğu çeşitli sanat dalları ve serbest mesleklere yöneldi[55]. İtibar gören ve refah seviyesinin yüksek olduğu memurluk, yöneticilik ve ticaret alanlarında Irak Yahudilerinin hemen yarısı istihdam olurken yalnızca %3'ünün rençber olması dikkat çekicidir.

SONUÇ

II. Babil hükümdarı II. Nabukadnezar (Buhtunnasır) M.Ö 602 ve 586'da iki defa Filistin'i işgal etti ve buradaki Yahudileri tamamen buradan çıkardı ve Ninova'ya götürdü. Bu esaretleri uzun sürmedi. Pers hükümdarı II. Keyhüsrev (Kiros) Ninova'yı işgal etti ve Babil Hükümdarlığına son verdi (M.Ö 538). Keyhüsrev'in bu başarısında Yahudilerin de katkıları vardı. II. Nabukadnezar'ın kendilerini Kudüs'ten sürmesini unutamadılar. Bu nedenle şehrin kapılarını açarak Pers hükümdarının burayı işgaline yardımcı oldular. Irak Dışişleri Bakanı Tarık Aziz 1989'daki bir konuşmasında 1980-89 tarihli İran-Irak Savaşını kastederek "*... Yahudi devletinin İran'a yardımı Babil'in işgali sırasında içerideki Yahudilerin desteğinin devamıdır...*" diyordu*.

Irak'ın Amerika Birleşik Devletleri tarafından işgalinde de Yahudilerin Amerikalılara desteği aşikardı lakin bu yardım biraz da perde ardından gerçekleşmişti. İşgal öncesi ve işgal zamanında Yahudilerin lobi faaliyetleri ağırlık kazanmıştı. Farhud'un rövanşı sayılabilecek bu işgal Yahudilere toprak kazandırmasa da bilhassa Ortadoğu'da siyasi prestij sağladığı muhakkaktır.

---

55 Glitzenstein, *a.g.m*, s. 110.

* Tarık Aziz'in tespiti kanaatimizce isabetlidir. Bunu ticarette, ekonomide, eğitimde, politikada görmek mümkündür. I. ve II. Dünya savaşlarında Irak Yahudileri Siyonistler için yani kurulması planlanan Yahudi devleti için çaba sarf ediyorlardı. Buna karşı çıkanlar olsa da sesleri cılız kalıyordu. Yahudi devleti kurulduktan sonra Irak'ta kalan Yahudiler buraya göç ettiler ya da göç ettirildiler ama Irak'la ilgilerini kesmediler. Bunun en bariz örneği ise 1980-89 tarihli İran-Irak Savaşıdır. Bu savaşta İsrail Devleti doğrudan cephede olmasa da İran'ı destekledi. İran'a gelince Babil'i işgalinde kendisine destek sunan Yahudileri esaretten kurtarmakla kalmadı hatta M.Ö 538'de kutsal belde Kudüs'e dönmelerine ve Yuda Krallığının ortadan kaldırılması sırasında tahrip olan Süleyman Mabedini (Beyt Ha Mikdaş) inşa etmelerine müsaade etti. Bu tarihten sonra da Yahudi-Acem mücadelesine rastlanmaz. Yahudi devletinin kurulmasından sonra da İran sessizliğini sürdürdü. 1948, 1956-1967, 1970 Arap-İsrail savaşlarında bîtaraf olduğu gibi İran'ın Şii Emel milisleri Lübnan'daki Filistinli mültecileri katletmişlerdi. İran'ın küçük şeytan olarak nitelediği İsrail, Filistin'de katliamlarına günümüzde devam etmekte, İran ise bu devlete tehditler savurmakla yetinmektedir. Zaten İran'ın tarihsel süreçte gayrimüslim devletlerle muharebe sayısı sınırlıdır.

KAYNAKÇA

Foreign Office 78/1115, No: 1, s. 210-213, 06.01.1855

BASKIN, Orit, *New Babylonians A History of Jews in Modern Iraq*, Stanford University Press, USA 1974.

COHEN, Hayim Josef, "The Anti-Jewish Farhud in Baghdad, 1941", *Middle Eastern Studies,* 3 (1966), pp 1-17

DARVISH, Tikva, "The Jewish Minority in Iraq: A Comparative Study of Economic Structure", *Jewish Social Studies*, XLIX/2 (Spring, 1987), pp. 175-180.

GAT, Moshe, "The Socio-Economic Patterns Of Iraqi Jewry in The Twentieth Century", *Jewish Political Studies Rewiev,* X/1-2 (Spring 1998), pp. 19-35.

GLITZENSTEIN, Esther Meir, "A Different Mizrahi Story: How The Iraqis Became Israelis", *Toward an Antropology of Nation Building and Unbuilding in Israel*, (Ed. Fran Markowitz, Stephen Sharot and Moshe Shokeid), University of Nebraska Press, USA 2015, pp. 107-122.

HAIM, Sylvia G., "Aspects of Jewish Life in Baghdad Under The Monarchy", *Middle Eastern Studies*, XII/2 (May 1976), pp. 188-208.

KAZZAZ, Nissim, "The Jews in Iraq in the Twentieth Century", *The Jewish Quarterly Review*, LXXXIV/4 **(**April 1994), pp 495-500.

KEDOURIE, Elie, "The Jews of Baghdad in 1910", *Middle Eastern Studies*, VII/3 (October 1971), pp. 355-361.

KURT, Burcu, *Osmanlı Irak'ında İngiliz Nüfuzuna Tepkiler: Dicle ve Fırat'ta Seyr-i Sefain İmtiyazı Teşebbüsü (1909-1913)*, Osmanlı Bankası Vakıf ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2009.

LURAGHI, Raimondo, *Sömürgecilik Tarihi*, E Yayınları, İstanbul 1975.

MASLIYAH, Sadok H., "Zionism in Iraq", *Middle Eastern Studies*, XXV/2 (April 1989), pp. 216-237.

MORAD, Tamar, "An Audacious Plan", *Iraq's Last Jews: Stories of Daily Life, Upheaval and Escape from Modern Babylon*, (Ed. Tamar Morad, Denis Shasha, Robert Shasha), Palgrave Macmillan, New York 2008, pp. 80-124.

MOREH, Scmuel, "The Historical Context", *Iraq's Last Jews*, (Ed: Tamar Morad, Denis Shasha, Robert Shasha) 2008, pp.1-11.

Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul, (ed. Cengiz Eroğlu-Murat Babuçoğlu-Orhan Özdil), Global Yayıncılık, Ankara 2012.

REJWAN, Nissim, *The Jews of Iraq 3000 Years of History and Culture*, Westview Press, New York 1985.

SASSOON, David S., "The History of the Jews in Basra", *The Jewish Quarterly Review*, XVII/4 (April 1927), pp. 407-469.

SCIARCON, Jonathan, "Expanding The Mission: The Alliance Israelite Universelle, The Anglo-Jewish Association and The Jewish Boys' School in Basra, 1890-1903", *International Journal of Contemporary Iraqi Studies*, IX/3, (September 2015), pp. 191-207.

SHENHAV, Yehouda, "The Jews Of Iraq, Zionist Ideology and the Property of the Palestinian Refugees of 1948 and Anomaly of National Accounting", *International Journal Of Middle East Studies,* XXXI/4 (November 1999), pp. 605-630.